



UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
BABEȘ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
BABEȘ-BOLYAI UNIVERSITÄT
BABEȘ-BOLYAI UNIVERSITY
TRADITIO ET EXCELLENTIA



FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE „ISIDOR TODORAN”

ÎNVIEREA ȘI VIAȚA VEȘNICĂ ÎN TEXTELE
VETEROTESTAMENTARE
-TEZĂ DE DOCTORAT-
REZUMAT

COORDONATOR:

Pr. Prof. Dr. Ioan CHIRILĂ

DOCTORAND:

TĂNASE MARIUS-GHEORGHE

CLUJ-NAPOCA,

2025

CUPRINS

Lista de abrevieri.....	5
INTRODUCERE.....	7
STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRII.....	13
Receptarea temei în literatura internațională.....	14
Monografii în literatura internațională	14
Studii și articole în literatura internațională.....	18
Receptarea temei în literatura românească	21
CAPITOLUL I: DELIMITĂRI TERMINOLOGICE, SEMANTICE ȘI SIMBOLICE.....	27
1.1. Introducere	27
1.2. Moartea, învierea și viața veșnică: perspective lingvistice și teologice	27
Lexicul morții	27
Lexicul învierii.....	33
Lexicul veșniciei în Vechiul Testament	36
1.3. Simboluri și prefigurări veterotestamentare ale vieții veșnice	40
Pomul vieții din Fac 3,22.24	40
Cartea vieții	44
1.4. Concluzii	46
CAPITOLUL II: PREMISELE IUDAICE DE ÎNȚELEGERE A TEMEI	48
2.1. Preambul tematic	48
2.2. Credința comunității de la Qumran în înviere și viața veșnică.....	49
2.3. Învierea și viața veșnică în literatura iudaică intertestamentară.....	51
2.4. Învierea și viața veșnică în literatura rabinică	57
Concepția talmudică cu privire la înviere și viața veșnică.....	57
Învierea și viața veșnică în Targume.....	63
Învierea și viața veșnică în Midrașe	67
2.5. Poziția rabinilor medievali cu privire la înviere și viața veșnică.....	68
Saadia Gaon.....	68
Moise Maimonide – Tratatul despre înviere	70
CAPITOLUL III: PREMISELE CREȘTINE DE ÎNȚELEGERE A TEMEI	72
3.1. Preambul tematic.....	72
3.2. Tema învierii și a vieții veșnice la Părinții Apostolici.....	72
3.3. Tema învierii și a vieții veșnice la apologeții de limbă greacă și latină.....	74
3.4. Tema învierii și a vieții veșnice în gândirea patristică a secolelor II- V	77

CAPITOLUL IV: CREDINȚA ÎN ÎNVIERE: RECEPTARE ȘI DEZVOLTARE. PERSPECTIVE

TEOLOGICE ȘI CULTURALE	88
4.1. Introducere.....	88
4.2. Cultul morților în Israelul antic și dezvoltarea credinței în viața de apoi.....	88
4.3. Jertfe și ofrande pentru morți în Vechiul Testament – practici și interdicții	91
Practica marzēah (מַרְזֵאחַ): cupa mângâierii și pâinea durerii (Ier 16,5-7)	95
4.4. Anticipări simbolice ale nemuririi în textele Vechiului Testament	98
Ridicarea lui Enoh la cer	98
Ilie – ridicarea la cer și semnificația sa eshatologică	101
4.5. Anticipări profetice ale învierii morților în Vechiul Testament.....	102
Profetul Ilie înviază un copil.....	103
Profetul Elisei înviază un copil (4 Rg 4,32-35 și 4 Rg 8,5).....	104
Învierea ca urmare a atingerii de oasele lui Elisei – rolul Sfintelor moaște (4 Rg 13,21)	105
Iona în pântecele chitului – metafora învierii.....	107
4.6. Sinteza teologică.....	111

CAPITOLUL V: ÎNVIEREA ȘI VIAȚA VEȘNICĂ ÎN TEXTELE DIDACTICO-POETICE ȘI ÎN

SCRIERILE PROFEȚILOR VETEROTESTAMENTARI	115
5.1. Profetii despre înviere în scrierile didactico-poetice	115
Psalmul 15: O perspectivă exegetică și teologică asupra învierii și vieții veșnice ...	115
Iov 19,25-27 nădejdea învierii la finalul veacurilor	118
5.2. ÎNVIEREA ȘI VIAȚA VEȘNICĂ ÎN SCRIERILE PROFEȚILOR BIBLICI.....	130
Isaia profetește despre învierea morților	130
Iezechiel 37 – învierea din morți ca speranță eshatologică	133
Învierea și viața veșnică în Cartea lui Daniel	138

CAPITOLUL VI: ÎNVIEREA - ACT ESHATOLOGIC ȘI LEGĂTURA SA CU „ZILELE CELE DE APOI”

ÎN TEOLOGIA VECHIULUI TESTAMENT	148
6.1. Introducere.....	148
6.2. Semnificația conceptului de „sfârșit” (’aḥārît) în Vechiul Testament.....	149
6.3. Expresia „zilele cele de apoi” în Pentateuh – interpretări biblice și teologice.....	152
Fac 49,1 – „Zilele cele de apoi” și profetia mesianică a lui Iacov	152
Deut 4,30 – Întoarcerea evreilor la Dumnezeu prin pocăință.....	155
Deut 31,29 – Apostazia poporului Israel în „zilele cele de apoi”	159
Num 24,14 – Legătura dintre „zilele cele de apoi” și domnia mesianică	162

6.4. Expresia „zilele cele de apoi” în profețiile biblice – dimensiuni eshatologice și istorice.....	168
Is 2,2 și Mih 4,1 – Biserica și împărăția mesianică.....	168
Ieremia (23,20; 30,24; 48, 47; 49,39) – ieșirea din robia babiloniană în zilele cele de apoi	177
Iezechiel (38,16) - Lupta finală dintre Gog și poporul lui Dumnezeu	179
Daniel (2,28; 10,14) – Viziunea apocaliptică despre sfârșitul istoriei.....	182
Osea (3,5)- Convertirea finală a poporului Israel	185
6.5. Concluzii – învierea și eshatologia în Vechiul Testament	186
CONCLUZII.....	188
BIBLIOGRAFIE.....	192
I. Bibliografie biblică:.....	192
Ediții biblice:	192
Dicționare și lexicoane biblice:	193
II. Bibliografie patristică și liturgică:	194
Surse patristice:.....	194
Surse liturgice:	198
III. Surse iudaice și orientale:.....	198
IV. Monografii și comentarii biblice:.....	200
V. Studii și articole:	210
VI. Resurse web:.....	214

REZUMAT

Cuvinte cheie: *moarte, înviere, viața veșnică, eshatologie, revelație, nădejde, profeție, simbolism, antropologie biblică, teologie biblică.*

Teza de doctorat intitulată „*Învierea și viața veșnică în textele veterotestamentare*” pornește de la premisa că aceste două concepte nu sunt doar expresii ale speranței omului credincios, ci fundamente ale teologiei și ale antropologiei biblice. Într-un registru în care revelația este progresivă, iar speranța mesianică se descoperă treptat în istoria poporului ales, tema învierii nu apare ca o doctrină sistematică în Vechiul Testament, dar își face simțită prezența prin elemente lexicale, simboluri, figuri paradigmatică și viziuni profetice. Acestea alcătuiesc ceea ce am numit „firul roșu” al nădejzii eshatologice veterotestamentare, nădejde care va fi deplin articulată în revelația Noului Testament, în lumina Învierii lui Hristos.

În plan teologic, moartea, învierea și viața veșnică sunt elemente esențiale pentru înțelegerea omului ca ființă creată „după chipul lui Dumnezeu”, dar supusă, după căderea în păcatul strămoșesc, schimbării și stricăciunii. În această paradigmă, viața veșnică nu este o simplă extensie a vieții biologice, ci restaurarea comuniunii cu Dumnezeu, pierdută prin păcat. Tocmai de aceea, moartea este prezentată în Vechiul Testament nu doar ca o realitate biologică, ci și ca o ruptură relațională – o „ieșire din prezența lui Dumnezeu”. În acest cadru, învierea este restaurarea ordinii și începutul unei vieți nestricăcioase.

Lucrarea de față nu urmărește doar o abordare istorică sau semantică a conceptelor biblice, ci propune o abordare integrată, care să țină cont de dimensiunile lingvistice, culturale, religioase și teologice ale temei. În centrul cercetării stă o convingere hermeneutică: învățătura despre înviere și viața veșnică nu este un „import” doctrinar târziu, ci o prezență latentă în structura revelației cuprinse în Vechiul Testament. Din această perspectivă, exegeza devine un act de descoperire a sensurilor profunde, uneori simbolice, prin care Dumnezeu a pregătit treptat înțelegerea deplină a eshatologiei.

Importanța temei derivă și din caracterul său profund existențial. Învățătura despre înviere nu este doar un articol de credință, ci temelia oricărei speranțe în dreptate, răsplată și mântuire. Teologia învierii este inseparabil legată de imaginea Dumnezeului celui viu, activ în istorie și capabil să intervină chiar dincolo de limitele morții. Viziunea veterotestamentară despre viața de apoi, chiar dacă fragmentară, reflectă progresul conștiinței religioase a poporului evreu, de la o concepție impersonală asupra șeolului ca „locuință a morților” către o perspectivă judiciară și restaurativă, culminând în profețiile lui Isaia, Iezechiel și Daniel.

Scopul tezei este acela de a reconstitui, cu mijloace exegetice, istorice și teologice, parcursul temei învierii și vieții veșnice în textele Vechiului Testament. Obiectivele concrete includ:

- analiza terminologiei ebraice și a echivalențelor grecești din LXX, pentru conceptele de moarte, viață și înviere;
- identificarea și interpretarea simbolurilor (Pomul Vieții, Cartea Vieții, figura lui Enoh și Ilie, etc.) ca anticipări eshatologice;
- examinarea practicilor religioase și a credințelor iudaice pre- și post-exilice, în special în corpusul intertestamentar, qumranian și rabinic;
- investigarea modului în care aceste teme sunt receptate și dezvoltate în scrierile patristice timpurii.

Metodologic, lucrarea utilizează o abordare interdisciplinară. Pe de o parte, se folosește analiza filologică și semantică, fundamentată pe textul masoretic și pe versiunea Septuagintei, pentru a surprinde nuanțele originale ale terminologiei teologice. Pe de altă parte, se integrează metodele exegezei istorico-critice, cu deschideri către analiza simbolică, istoria religiilor și teologia biblică. O atenție specială este acordată receptării patristice a temei, întrucât Părinții Bisericii au oferit o cheie interpretativă coerentă. Astfel, între Vechiul și Noul Testament, între Israelul lui Yahve și Biserica lui Hristos, se păstrează o linie neîntreruptă de așteptare și de speranță în restaurarea definitivă a vieții – prin biruința asupra morții.

Structura tezei reflectă această abordare. Primele trei capitole stabilesc fundamentele terminologice, iudaice și creștine ale temei, cu ancorare în textele biblice și post-biblice. Următoarele trei capitole urmăresc o dezvoltare exegetică și teologică propriu-zisă: receptarea temei în viața religioasă a Israelului, în literatura didactico-poetică și profetică, precum și în discursul eshatologic al expresiei „zilele cele de apoi”. În final, concluziile tezei demonstrează că învierea și viața veșnică nu sunt doar teme marginale ale revelației veterotestamentare, ci miezul unei nădejdi care se împlinește deplin în Hristos cel înviat.

I. Primul capitol al tezei (*Delimitări terminologice, semantice și simbolice*) urmărește să fundamenteze exegetic și filologic înțelegerea veterotestamentară a conceptelor de „moarte”, „înviere” și „viață veșnică”. Această analiză lingvistică nu are un caracter pur lexical, ci este integrată într-un demers teologic mai amplu, ce caută să evidențieze sensurile profunde și nuanțele semantice care au modelat reflecția biblică despre eshatologie. Pornind de la textul masoretic (TM), dar recurgând și la Septuaginta (LXX), sunt analizați termenii fundamentali:

- **Moartea** este exprimată prin rădăcina ebraică *mûṭ* (מוֹת), prezentă în peste 800 de ocurențe. Moartea nu este percepută doar ca un eveniment biologic, ci ca o separare de

Dumnezeu, o „ieșire” din relația de legământ. În multiple texte (de exemplu, Ps 88,6-13; Is 38), moartea este asociată cu tăcerea, întunericul și imposibilitatea de a-L lăuda pe Dumnezeu, ceea ce sugerează nu doar finalitatea biologică, ci și alienarea spirituală.

- **Viața și învierea** sunt semnalate prin mai multe rădăcini: *ḥāyāh* (חַיָּה – „a trăi, a fi viu”), *qûm* (קוּם – „a se ridica”) și *hāqîš* (חַקִּישׁ – „a se trezi din somn”). Aceste verbe nu desemnează exclusiv realități naturale, ci conțin în subtextul lor o promisiune mântuitoare. De pildă, verbul *qûm* este utilizat nu doar pentru a desemna ridicarea fizică, ci și ca metaforă pentru restaurarea lui Israel, pentru reînnoirea prin har sau chiar pentru învierea eshatologică (cf. Os 6,2; Dan 12,2).
- **Veșnicia** este redată în limba ebraică de termenul *‘ōlām* (עוֹלָם), a cărui semantică s-a diversificat de-a lungul timpului. Deși sensul său primar este „durată îndelungată” sau „timp indefinit”, în contexte eshatologice (cf. Dan 12,2; Ps 23,6), termenul capătă sensul de existență fără sfârșit, asociată cu viața alături de Dumnezeu.

Această secțiune lexicală demonstrează că, deși Vechiul Testament nu are o terminologie sistematică pentru „învierea morților”, există o densitate semantică care permite formularea treptată a unei doctrine implicite a vieții de apoi. Cuvintele sunt încărcate de tensiuni teologice, iar contextele în care apar sugerează o nădejde sau o izbăvire din moarte.

A doua parte a capitolului investighează simbolurile veterotestamentare ale vieții veșnice, identificând în mod special două elemente: Pomul Vieții și Cartea Vieții.

- Pomul Vieții (cf. Fac 2,9; 3,22-24) este simbolul paradigmatic al accesului la viața eternă. După căderea în păcat, omul este alungat din Eden, tocmai pentru a nu mânca din Pomul Vieții. Astfel, viața veșnică este înțeleasă ca o realitate pierdută din cauza păcatului și păstrată de Dumnezeu pentru o restaurare viitoare. Exegetic, Pomul Vieții devine figura profetică a Crucii, prin care omul va redobândi comuniunea cu Dumnezeu.
- Cartea Vieții este menționată în Ieș 32,32-33; Ps 69,28; Is 4,3 ș.a. și este înțeleasă ca o înregistrare divină a celor drepecți. Prezența numelui într-o astfel de „carte” este sinonimă cu participarea la viața veșnică. Simbolul re apare și în Noul Testament (cf. Apoc 20,12), demonstrând o continuitate între revelația veterotestamentară și cea creștină.

Acest prim capitol stabilește cadrul conceptual al cercetării: Vechiul Testament nu operează cu noțiuni rigide de „înviere” și „veșnicie”, dar utilizează un limbaj încărcat de tensiuni simbolice, profetice și teologice. Termenii biblici au o evoluție semantică și o funcție hermeneutică, deschizând înțelesuri care vor fi deplin articulate în tradiția iudaică târzie și, mai ales, în teologia creștină. În acest sens, moartea este definită ca pierdere a comuniunii, iar viața – ca restabilire a prezenței divine.

II. Capitolul al doilea al tezei (*Premisele iudaice de înțelegere a temei*) oferă o amplă incursiune în modul în care iudaismul post-biblic – atât în etapa sa intertestamentară, cât și în cea rabinică – a receptat, nuanțat și articulat tema învierii și a vieții veșnice. Dacă revelația veterotestamentară conține numeroase prefigurări și simboluri ale vieții de apoi, corpusul literar iudaic ulterior a contribuit decisiv la cristalizarea acestei doctrine, transformând-o dintr-o speranță implicită într-o credință formulată explicit, cu implicații eshatologice clare.

Pornind de la observația că, la încheierea canonului ebraic, învățătura despre înviere nu era încă sistematizată, capitolul explorează etapele teologice prin care s-a conturat o viziune coerentă în tradiția iudaică, evidențiind influențele exterioare (persană, elenistică), dezbaterile interne dintre diferite școli (farisei, saduchei, esenieni) și evoluția literaturii religioase (targume, midrașe, talmuduri).

1. Comunitatea de la Qumran – între eshatologie și speranță restaurativă. Prima secțiune analizează manuscrisele de la Marea Moartă, în special textele comunității eseniene de la Qumran, care oferă o perspectivă valoroasă asupra credinței în viața de apoi. Manualul Disciplinei (1QS), Imnurile de Mulțumire (1QH), Regula Războiului (1QM), Documentul Damasc (CD) și Apocalipsa Mesianică (4QS21) conțin pasaje care sugerează existența unei credințe solide în nemurirea sufletului și într-o formă de înviere a celor aleși. Spre deosebire de o înviere universală – prezentă în Dan 12,2 – comunitatea qumraniană pare să fi susținut o înviere selectivă, destinată doar celor drepti, „fiii luminii”. De asemenea, esenienii vedeau viața de apoi nu ca pe o simplă revenire biologică, ci ca pe o transfigurare eshatologică, într-un nou eon, în prezența lui Dumnezeu. Moartea era înțeleasă ca o trecere spre o formă superioară de existență, iar sufletul dreptului era destinat comuniunii veșnice cu Creatorul. Această concepție, deși profund ancorată în teologia Legământului, păstrează accente apocaliptice, cu o puternică dimensiune dualistă: lupta finală dintre bine și rău, judecata de pe urmă și răsplata finală a celor aleși.

2. Literatura intertestamentară – se concentrează asupra scrierilor precum: 1 Enoh, Cartea Jubileelor, 2 Baruh, 4 Ezra, Psalmii lui Solomon ș.a., în care tema învierii este asociată frecvent cu ideea dreptății divine. Într-un context marcat de persecuții, exil și nedreptăți istorice (în special în perioada seleucidă), învățătura despre învierea morților devine o formă de rezistență teologică: Dumnezeu nu va lăsa ca suferința celor drepti să rămână nerăsplătită. În 2 Macabei 7 și 12, se afirmă în mod explicit credința în învierea morților și în iertarea păcatelor celor adormiți, ceea ce arată nu doar o dogmă emergentă, ci o practică religioasă consolidată. Jertfa pentru cei morți (2 Mac 12,42-46) reflectă o teologie a solidarității între cei vii și cei trecuți dincolo, bazată pe nădejdea restaurării eshatologice.

3. Literatura rabinică – între sistematizare și diversitate. În literatura rabinică, în special în Mișna, Talmudul Babilonian și Ierusalimitean, dar și în Midrașe, învierea este afirmată ca articol de credință. Învierea devine unul dintre pilonii iudaismului normativ, fiind asociată cu *‘ōlām habbā* – lumea viitoare. Targumele – traduceri aramaice parafrazate ale textului biblic – accentuează sensurile escatologice ale pasajelor profetice. Spre exemplu, în Targumul la Isaia 26,19, se adaugă explicit afirmația că „Tu ești Cel care dai viață celor morți, Tu ridici oasele trupurilor lor fără suflare. (...) dar pe cei nelegiuți îi vei arunca în iad, pe aceia cărora le-ai dat putere, căci au călcat Cuvântul Tău”. Astfel, ceea ce în textul ebraic poate avea sens simbolic sau național, în targume capătă o interpretare clar eshatologică. Midrașele oferă multiple interpretări despre momentul învierii, despre trupul înviat, despre meritele care conferă acces la viața veșnică. Deși unele texte păstrează o abordare speculativă, este evident că în iudaismul rabinic învierea capătă un loc teologic privilegiat.

4. Gândirea rabinilor medievali – sistematizări filosofice. Ultima parte a capitolului tratează contribuțiile rabinilor medievali – în special Saadia Gaon și Moise Maimonide. Primul, în *Emunot ve-Deot*, apără învierea ca act divin esențial, distinct de nemurirea sufletului. Al doilea, în celebrul său *Tratat despre înviere* (Ma‘amar Teḥiyyat ha-Metim), argumentează rațional despre caracterul revelat al acestei doctrine, deși în alte scrieri el privilegiază nemurirea sufletului în dauna unei învieri corporale. Această tensiune între înviere ca restaurare trupească și nemurirea sufletului ca supraviețuire spirituală străbate întreaga tradiție iudaică și devine un punct de divergență în dialogul ulterior cu creștinismul.

În concluzie, acest capitol demonstrează că iudaismul, de la perioada intertestamentară până la epoca rabinică, a fost profund preocupat de înviere și viața de apoi, într-o diversitate de forme și interpretări. De la credința martirilor macabei la speculațiile eseniene, de la rugăciunile pentru cei adormiți până la tratatele rabinice sistematizate, învierea devine tot mai mult un element definitoriu al teologiei iudaice. Aceste dezvoltări nu doar că oferă un fundal pentru mesajul evanghelic, ci constituie veritabile trepte hermeneutice în revelarea progresivă a planului lui Dumnezeu de restaurare a vieții – anticipând lumina deplină a învierii aduse de Hristos.

III. Capitolul al treilea (*Premisele creștine de înțelegere a temei*) oferă o trecere de la orizontul iudaic de așteptare eshatologică la modul în care primele comunități creștine, începând cu Părinții Apostolici și până la marii teologi ai secolelor patristice, au receptat, reinterpretat și sistematizat tema învierii și a vieții veșnice. Dacă în capitolul anterior am văzut cum, în cadrul iudaismului post-biblic, ideea învierii evoluează de la sugestii simbolice la o doctrină consolidată, în această secțiune vom urmări cum creștinismul timpuriu valorifică

moștenirea veterotestamentară într-o nouă cheie teologică – cea a Învierii lui Hristos ca eveniment fondator și garant al învierii tuturor.

Temeiul creștin al învierii nu se reduce la o simplă credință într-un viitor posibil, ci se întemeiază pe un eveniment istoric concret: Învierea Domnului. Acest eveniment devine axul în jurul căruia gravitează întreaga teologie creștină. Apostolii, urmași de Părinții Bisericii, afirmă că în Hristos, moartea a fost biruită definitiv, iar viața veșnică a fost descoperită și dăruită omului. În acest sens, reflecția patristică nu este o ruptură de revelația Vechiului Testament, ci o interpretare a ei în lumina deplină a Noului Legământ.

1. Părinții Apostolici – Învierea ca nădejde a Bisericii primare. Scrierile Părinților Apostolici reflectă credința fermă a Bisericii timpurii în învierea trupească. În aceste texte patristice se constată o continuitate clară cu temele biblice: Dumnezeu este Stăpânul vieții, iar moartea este o consecință a păcatului, care poate fi depășită doar prin comuniunea cu Hristos cel înviat.

2. Apologetii greco-latini – apărarea rațională a învierii. Apologetii creștini ai secolelor II–III, cum ar fi Iustin Martirul, Atenagora, Tertulian sau Teofil al Antiohiei, au dus o luptă teologică pe două fronturi: pe de o parte împotriva gnosticismului și dualismului spiritualist, iar pe de altă parte împotriva filosofiei grecești care considera trupul ca fiind o „închisoare a sufletului”. Apărarea trupului devine un semn al unei antropologii integrale: mântuirea nu este a sufletului singur, ci a omului în totalitatea sa: trup și suflet.

3. Marii Părinți ai Bisericii – sistematizare și adâncire teologică. În secolele IV–V, tema învierii este integrată organic în sistemele teologice ale marilor Părinți: Sf. Atanasie cel Mare, Sf. Grigorie de Nyssa, Sf. Chiril al Ierusalimului sau Sf. Ioan Gură de Aur. Aceștia dezvoltă o teologie coerentă a învierii, în care revelația veterotestamentară este reinterpretată în lumina evenimentului pascal.

Capitolul III evidențiază că teologia creștină a învierii nu este o construcție artificială, ci o dezvoltare firească a revelației veterotestamentare, interpretată în lumina Învierii lui Hristos. Părinții Bisericii au identificat în textele Vechiului Testament semnele unei speranțe universale, care s-au împlinit deplin în Hristos cel înviat. Învierea trupului și viața veșnică nu sunt doar promisiuni viitoare, ci realități care încep aici și acum, în viața Bisericii, și se vor desăvârși în împărăția care „nu are sfârșit”.

IV. Capitolul IV (*Credința în înviere: Receptare și dezvoltare. Perspective teologice și culturale*) marchează revenirea către corpusul veterotestamentar propriu-zis, după fundamentele iudaice și creștine discutate anterior. El are rolul de a analiza modul în care credința în înviere și în viața de apoi a fost trăită, exprimată și modelată în cadrul religios și

cultural al Israelului antic. Printr-o abordare exegetico-culturală, sunt investigate ritualuri, interdicții, expresii simbolice și narațiuni biblice care sugerează o viziune specifică asupra morții și o deschidere spre o viață post-mortem, chiar dacă nedeplin conturată dogmatic.

1. Cultul morților în Israelul antic – între sacru și interdicție. Într-o lume în care cultul strămoșilor era o practică comună (printre egipteni, canaaneeni, mesopotamieni, etc.), Israelul antic s-a delimitat radical de aceste tradiții. Biblia interzice clar orice formă de necromanție, comunicare cu cei morți sau practici cultice adresate defuncțiilor (cf. Deut 18,10-12; Lev 19,31). Cu toate acestea, anumite pasaje biblice – precum episodul rechemării duhului lui Samuel de către vrăjitoarea din Endor (1 Regi 28) – sugerează că în imaginarul religios al Israelului exista credința într-o formă de supraviețuire post-mortem. Problema nu era existența „celor din Șeol”, ci legitimitatea relaționării cu ei.

2. Jertfe și ofrande pentru morți – practici și sensuri. Texte precum Ier 16,5-7 sau Is 65,4 evocă existența unor ritualuri funerare: „pâinea durerii”, „cupă de mângâiere”, ospățul funerar (*marzēah*). Deși condamnate ca practici idolatre sau sincretiste, aceste elemente indică o formă de onorare a celor morți, dar care, în contextul religiei mozaice, trebuia purificată de influențele păgâne. În acest sens am putut identifica în aceste obiceiuri două aspecte importante:

- Pe de o parte, ele exprimă durerea comunității și solidaritatea cu familia îndoliată;
- Pe de altă parte, ele trădează o formă de speranță: că cel decedat nu este anihilat definitiv, ci păstrează o prezență (simbolică sau reală) în cadrul comunității.

3. Ridicările la cer – figuri paradigmatică ale vieții veșnice. Dincolo de obiceiuri, Vechiul Testament oferă și câteva narațiuni excepționale, care sugerează depășirea morții:

- Enoh (Fac 5,24) este „luat de Dumnezeu”, fără a trece prin moarte. Exegeza patristică va interpreta acest episod ca prefigurare a nemuririi și a ridicării omului la comuniunea cu Dumnezeu.
- Ilie, „ridicat la cer într-un car de foc” (4 Regi 2,11-12), devine simbolul eshatologic al celui ce va reveni „înainte de ziua cea mare a Domnului” (cf. Mal 4,5). Tradiția creștină va vedea în el un martor al Parusiei, tocmai pentru că n-a gustat moartea.

Aceste figuri nu sunt simple excepții literare, ci simboluri teologice ale unei realități care transcende moartea și indică posibilitatea comuniunii veșnice cu Dumnezeu.

4. Învieri efective în Vechiul Testament – anticipări revelatorii. În Vechiul Testament există mai multe episoade de readucere la viață, înfăptuite de profeți:

- Ilie învie fiul văduvei din Sarepta (3 Regi 17,17-24);
- Elisei readuce la viață fiul sunamitencei (4 Regi 4,32-35) și provoacă o înviere postumă, prin atingerea oaselor sale (4 Regi 13,21).

Aceste episoade sunt rare și localizate, fără a indica o doctrină despre învierea universală, dar funcționează ca semne revelatorii ale puterii divine asupra morții. În plus, ele legitimează ideea că viața poate fi restaurată prin intervenția lui Dumnezeu. Tot în această linie este interpretat și episodul lui Iona, care stă „trei zile și trei nopți” în pânțele chitului, apoi este salvat (Iona 2). Exegeza creștină va vedea în acest text o tipologie clară a morții și învierii lui Hristos (cf. Mt 12,40).

Capitolul se încheie cu o sinteză teologică a tuturor acestor elemente, concluzionând că Vechiul Testament, deși nu formulează o dogmă despre înviere, oferă suficiente indicii pentru a vorbi despre o „teologie în germen” a vieții de după moarte. Practicile, simbolurile și intervențiile divine sporadice configurează o paradigmă în care moartea nu este finalul absolut, ci o etapă. În această lumină, revelația veterotestamentară este coerentă în interiorul ei și deschisă spre împlinirea deplină adusă de Noul Testament. Învierea nu este o invenție teologică târzie, ci o promisiune prezentă încă din zorii revelației – manifestată inițial în semne discrete, apoi tot mai explicit, culminând cu imaginea oaselor înviate din Ezechiel 37 și viziunea învierii universale din Daniel 12.

V. Capitolul al cincilea (*Învierea și viața veșnică în textele didactico-poetice și în scrierile profeților veterotestamentari*) aduce în centrul atenției două dintre cele mai semnificative corpuri literare ale Vechiului Testament: scrierile didactico-poetice (Psalmii, Iov, Eclesiastul ș.a.) și literatura profetică (Isaia, Iezechiel, Daniel). Ambele contribuie, prin tonul lor confesional și profetic, la conturarea teologiei vieții de apoi. Dacă în Psalmi și la Iov găsim ecouri ale frământărilor existențiale și strigătul după dreptate dincolo de moarte, profeții articulează – uneori într-o cheie simbolică, alteori foarte direct – speranța în înviere și în restaurarea eshatologică.

1. Psalmii – viața veșnică ca încredere în Dumnezeu. Psaltmistul, deși nu dezvoltă o doctrină despre înviere, este impregnat de o încredere profundă în Dumnezeu ca sursă a vieții și biruitor al morții. Psalmul 15 (16 LXX) este unul dintre cele mai frecvent invocate pasaje în acest sens: „Că nu vei lăsa sufletul meu în iad (Șeol), nici nu vei da pe cel cuvios al Tău să vadă stricăciunea.” (Ps 15,10). Această afirmație exprimă convingerea că Dumnezeu nu va abandona pe cel drept în stricăciune. În context veterotestamentar, ea poate fi interpretată ca o nădejde în izbăvirea din moarte, iar în context creștin – ca profeție mesianică (cf. Fap 2,27). Astfel, Psalmul este un punct de legătură între speranța lui David și învierea lui Hristos, demonstrând continuitatea revelației.

2. Iov – mărturia unei nădejdi în plină suferință. Cartea lui Iov reprezintă unul dintre cele mai profunde exemple ale teodiceei veterotestamentare. În mijlocul durerii și al nedreptății,

Iov afirmă cu o forță uluitoare: „Dar eu știu că Răscumpărătorul meu este viu și că El, în ziua cea de pe urmă, va ridica iar din pulbere această piele a mea ce se destramă.” (Iov 19,25). Acest pasaj a fost interpretat în mod constant, atât în tradiția iudaică, cât și în cea creștină, ca un vestigiu timpuriu al credinței în învierea trupului. Exegeza modernă admite mai multe interpretări (poetice, metaforice, juridice), dar conținutul său rămâne emblematic: omul drept nu acceptă ca moartea să aibă ultimul cuvânt; dreptatea lui Dumnezeu trebuie să se manifeste, chiar dacă aceasta presupune o restaurare în limitele vieții actuale sau dincolo de aceasta.

3. Isaia – de la viziune națională la speranță universală. Isaia 26,19 este, fără îndoială, unul dintre cele mai explicate pasaje despre învierea morților în Vechiul Testament: „Morții Tăi vor trăi și trupurile lor vor învia! Deșteptați-vă, cântați de bucurie, voi cei ce sălășluiți în pulbere! Căci roua Ta este rouă de lumină și din sânul pământului umbrele vor învia!”. Textul are, în primul rând, o conotație națională – Israelul renăscând din ruina exilului. Totuși, expresiile utilizate trimit clar și la o înviere personală, corporală. Lexicul specific – „trupuri”, „înviere”, „țărână” – atestă o gândire eshatologică maturizată. Astfel, Isaia anticipează învierea de obște, fiind un text fundamental pentru teologia biblică a vieții de apoi.

4. Iezechiel 37 oferă o imagine dramatică: un câmp de oase moarte, care, la cuvântul lui Dumnezeu, se adună, se acoperă cu carne și primesc suflare de viață. Este o viziune complexă, încărcată de simbolism:

- Pe de o parte, ea exprimă restaurarea națională a Israelului, ieșirea din exil și renașterea speranței colective;
- Pe de altă parte, ea funcționează ca metaforă a învierii morților, sugerând puterea absolută a lui Dumnezeu asupra vieții și morții.

Din perspectivă teologică, viziunea este o punte între temele veterotestamentare ale creației și ale învierii: Dumnezeu reface omul din țărână, așa cum l-a creat la început.

5. Daniel – vârful revelației veterotestamentare despre înviere. Daniel 12,1-2 este, probabil, cel mai explicit text despre învierea universală din întregul Vechi Testament: „Și mulți dintre cei care dorm în țărâna pământului se vor scula, unii la viață veșnică, iar alții spre ocară și rușine veșnică.”. Aici, învierea capătă caracter individual, universal și judiciar. Este prima dată când apare clar ideea unei duble finalități: viață veșnică pentru cei dreți și rușine veșnică pentru cei nelegiuți. Profeția din Dan 12, 1-2 devine astfel piatra de temelie pentru eshatologia veterotestamentară în genere și, în mod special, pentru tema învierii și a vieții veșnice. Niciun alt text nu sintetizează atât de clar dimensiunile teologice ale învierii: timpul (eschatonul), subiectul (omul concret), actul (trezirea din moarte), și finalitatea (judecata și răsplata veșnică).

În concluzie, putem admite că în ciuda caracterului fragmentar al referințelor, speranța în viața de după moarte este reală, profundă și mereu prezentă în Vechiul Testament. Psalmii și Iov exprimă dorul și încrederea personală în Dumnezeu ca dătător de viață; profeții conturează speranța poporului și viziunea asupra unei restaurări universale. Din aceste texte răzbate convingerea că moartea nu este ultimul pas al existenței umane, ci un prag care poate fi trecut prin intervenția lui Dumnezeu.

VI. Capitolul al șaselea (*Învierea - act eshatologic și legătura sa cu „zilele cele de apoi” în teologia Vechiului Testament*) prezintă raportul dintre înviere și „zilele de apoi”. Este analizată tensiunea dintre „deja” și „nu încă” în profeția veterotestamentară și se evidențiază modul în care această speranță se întrupează într-o așteptare concretă a restaurării definitive a vieții.

Se demonstrează că expresii precum „ziua Domnului”, „zilele cele de pe urmă”, „sfârșitul vremurilor” apar frecvent în profeții și au o funcție dublă:

- Indică o intervenție radicală a lui Dumnezeu în istorie, pentru a face dreptate;
- Prefigurează o transformare ontologică – un timp în care ordinea actuală este răsturnată, iar viața este restaurată.

În literatura profetică, expresia „ziua Domnului” nu este doar momentul în care va avea loc Judecata universală, ci implică și momentul învierii morților. Capitolul subliniază faptul că învierea este întotdeauna descrisă în Vechiul Testament în contextul unei intervenții finale a lui Dumnezeu în istorie. Ea este legată de judecată, de restaurarea dreptății, de sfârșitul opresiunii. Învierea nu este un simplu „miracol post-mortem”, ci un act teandric, în care Dumnezeu reface ordinea lumii și înnoiește creația. Este momentul în care toate făgăduințele se împlinesc, iar omul intră în comuniune deplină cu Creatorul său.

Pe fondul acestei dezvoltări, Vechiul Testament propune o teologie a istoriei în care „zilele de apoi” nu sunt doar o perioadă viitoare, ci etapa finală a planului divin, marcată de judecată, restaurare, reînnoire și descoperirea slavei lui Dumnezeu.

Termeni precum *aharit ha-yamim* (אַחֲרֵית הַיָּמִים) sunt încărcăți de semnificație eshatologică, indicând o așteptare vie și o tensiune între „deja” și „nu încă”. În plus, acest capitol evidențiază faptul că, în gândirea profetică, învierea nu este un act izolat, ci se integrează într-o viziune globală de restaurare cosmică, în care pământul, poporul, omul și istoria sunt recapitulate sub domnia lui Dumnezeu.

În acest sens, se poate vorbi despre o teologie a vieții care învinge moartea, a dreptății care corectează nedreptatea și a speranței care traversează suferința. Astfel, în Vechiul Testament, învierea nu este o simplă speranță difuză, ci o realitate care prinde contur în cuvinte,

imagini, profeții și acte revelatorii. Ea este înțeleasă ca un act eshatologic suprem, ce are loc în „zilele cele de apoi”, când Dumnezeu va judeca, va restaura și va desăvârși lucrarea Sa în lume.

Concluzii: Teza de față a urmărit o reevaluare teologică și hermeneutică a conceptului de înviere și de viață veșnică în textele Vechiului Testament. Prin analiza exegetică, teologică și simbolică a corpusului veterotestamentar, teza contribuie la o înțelegere mai nuanțată a modului în care ideea de viață veșnică s-a dezvoltat în mentalul biblic. Ea demonstrează că revelația despre înviere este prezentă, fie sub forma unei speranțe, fie ca certitudine profetică, în multiple straturi ale Scripturii. În plus, teza propune o lectură coerentă, care armonizează sensul literal, tipologic și eshatologic al acestor texte. Pe viitor, cercetarea poate fi extinsă în mai multe direcții:

1. Analiza comparativă a eshatologiei biblice și a religiilor antice (zoroastrism, mitologia mesopotamiană, tradiția egipteană), în scopul delimitării mai clare a specificului revelației veterotestamentare și a eventualelor influențe interculturale;
2. Decantarea teologică a conceptului de „trup înviat” în tradiția patristică, din perspectiva unei antropologii integrale, întemeiate pe revelația biblică;
3. Explorarea dimensiunii sapiențiale și liturgice a învierii, precum și în iconografia ortodoxă;
4. Studiul receptării iconografice a învierii în tradiția bizantină, cu accent pe influența textelor veterotestamentare în compoziția iconelor ortodoxe.

Toate acestea descriu învierea ca pe o realitate ontologică, care traversează întreaga Scriptură și care constituie nucleul unei viziuni teologice profunde despre Dumnezeu, om și sensul existenței. Vechiul Testament, în pofida unei revelații progresive și parțiale, ne oferă un fundament solid pentru speranța creștină: că moartea nu este sfârșitul, ci poarta către comuniunea deplină cu Dumnezeu cel viu.

Bibliografie

I. Bibliografie biblică:

Ediții biblice:

2. *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Tipărită cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2015.
3. *Biblia sau Sfânta Scriptură – Versiune diortosită după Septuaginta. Redactată și adnotată de Mitropolitul Bartolomeu Valeriu Anania*. București: EIBMBOR, 2018.
4. *Biblia adică Dumnezeuiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*. Tradusă după texte originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, din înalta inițiativă a Majestății Sale Regelui Carol II. București: Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1939.
5. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Editată de K. Elliger, W. Rudolph și Adrian Schenker. Stuttgart: Deutsche Bibelstiftung, 2014.
6. *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam*. Editată de Roger Gryson. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007.
7. *Biblia Vulgata. Blaj 1760–1761*. Ediție îngrijită de Eugen Munteanu. București: Editura Academiei Române, 2005.
8. *Septuaginta*. Editată de Alfred Rahlfs și Robert Hanhart. Stuttgart: Deutsche Bibelstiftung, 2006.
9. *Septuaginta*, vol. 4/II. Tradus de Cristian Bădiliță. București/Iași: Colegiul Noua Europă/Polirom, 2007.
10. *Septuaginta*, vol. 5. Coordonată de Cristian Bădiliță et alii. Tradusă de Cristian Gașpar. București/Iași: Colegiul Noua Europă/Polirom, 2009.
11. *Targum Neofiti I*, vol. 1A: *Genesis*. Tradus de Martin McNamara. Collegeville: The Liturgical Press, 1992.
12. *Targum Pseudo-Jonathan*, vol. 1B: *Genesis*. Tradus de Michael Maher. Collegeville: The Liturgical Press, 1992.
13. *Targum Pseudo-Jonathan*, vol. 2: *Exodus*. Tradus de Michael Maher. Collegeville: The Liturgical Press, 1994.
14. *The Aramaic Bible*, vol. 11: *The Isaiah Targum*. Editat de Kevin Cathcart, Michael Maher și Martin McNamara. Tradus de Bruce D. Chilton. Wilmington: Michael Glazier, 1987.
15. *The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery*, vol. 1: *The Isaiah Manuscript and the Habakkuk Commentary*. Editată de Millar Burrows. New Haven: American Schools of Oriental Research, 1950.

Dicționare și lexicoane biblice:

16. Botterweck, Johannes G., și Helmer Ringgren, eds. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Vol. 1. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1974
17. Botterweck, G. Johannes, Helmer Ringgren, și Heinz-Josef Fabry, eds. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Vol. 8. Tradus de Douglas W. Stott. Grand Rapids/Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 1997.

18. Botterweck, G. Johannes, Helmer Ringgren și Heinz-Josef Fabry, eds. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Vol. 10. Tradus de David E. Green și Douglas W. Stott. Grand Rapids/Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 1999.
19. Botterweck, G. Johannes, Helmer Ringgren și Heinz-Josef Fabry, eds. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Vol. 12. Tradus de Douglas W. Stott. Grand Rapids/Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2004.
20. Brown, Francis, S. R. Driver, și Charles A. Briggs. *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press, 1952.
21. *Dicționar biblic*. Editat de J. D. Douglas. Tradus de Liviu Pup și John Țipei. Oradea: Cartea Creștină, 1995.
22. *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*. Editat de T. Desmond Alexander și David W. Baker. Illinois: InterVarsity Press, 2003.
23. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Editat de David Noel Freedman. Grand Rapids/Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2000.
24. Harris, Laid, Gleason L. Archer, și Bruce K. Waltke, eds. *Theological Wordbook of the Old Testament*. Vol. 1. Chicago: Moody Press, 1980.
25. Harris, Laid, Gleason L. Archer, și Bruce K. Waltke, eds. *Theological Wordbook of the Old Testament*. Vol. 2. Chicago: Moody Press, 1980.
26. Holladay, William Lee. *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Leiden: Brill, 1971.
27. Jenni, Ernst, și Claus Westermann. *Theological Lexicon of the Old Testament*. Tradus de Mark E. Biddle. Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1997.
28. Koehler, Ludwig, și Walter Baumgartner. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Vol. 1–5. Tradus de M. E. J. Richardson. CD-ROM edition. Leiden: Brill, 1994–2000.
29. Lisowsky, Gerhard. *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1958.
30. Montanari, Franco. *The Brill Dictionary of Ancient Greek*. Tradus de Rachel Barritt-Costa et al. Leiden/Boston: Brill, 2015.
31. *The Anchor Yale Bible Dictionary*. Editat de David Noel Freedman. Vol. 2. New York: Doubleday, 1992.
32. *Theological Dictionary of the New Testament*. Editat de Gerhard Kittel și Gerhard Friedrich. Tradus de Geoffrey W. Bromiley. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1985.

II. Bibliografie patristică și liturgică:

Surse patristice:

33. *A Scholastic Miscellany: Anselm to Ockham*. Editat de Eugene R. Fairweather. Louisville: Westminster John Knox Press, 2006.
34. Ambrose of Milan, Saint. *On the Decease of His Brother Satyrus*. În *Nicene and Post-Nicene Fathers*, ser. II, vol. 10, editat de Philip Schaff și Henry Wace. Tradus de H. de Romestin, E. de Romestin și H. T. F. Duckworth. Edinburgh: T&T Clark, 1896.
35. *Apologeți de limbă greacă*. PSB 2. Traduse de T. Bodogae, O. Căciulă și D. Fecioru. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980.

36. *Apologeți de limbă latină*. PSB 3. Traduse de N. Chițescu, E. Constantinescu, P. Papadopol și D. Popescu. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981.
37. *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament*, vol. 1: *Genesis 1–11*. Editat de Andrew Louth. Illinois: InterVarsity Press, 2001.
38. *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament*, vol. 5: *Psalms 1–50*. Editat de Marco Conti. Illinois: InterVarsity Press, 2008.
39. *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament*, vol. 7: *Psalms 1–50*, editat de Craig Blaising și Carmen S. Hardin, 125. Illinois: InterVarsity Press, 2008.
40. *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament*, vol. 10: *Isaiah 1–39*. Editat de Steven A. McKinion. Illinois: InterVarsity Press, 2004.
41. *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament*, vol. 12: *Jeremiah, Lamentations*. Editat de Dean O. Wenhe. Illinois: InterVarsity Press, 2009.
42. *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament*, vol. 13: *Ezekiel, Daniel*. Editat de Kenneth Stevenson și Michael Glerup. Illinois: InterVarsity Press, 2008.
43. Augustin. *A Treatise on the Nature and Grace (LXXII)*. În *Nicene and Post-Nicene Fathers*, ser. I, vol. 5, editat de Philip Schaff. Tradus de Peter Holmes, Robert Ernest Wallis și Benjamin B. Warfield. Edinburgh: T&T Clark, 1887.
44. Augustin. „City of God and Christian Doctrine (XXII:3).” În *Nicene and Post-Nicene Fathers*, ser. I, vol. 2. Editat de Philip Schaff. Edinburgh: T&T Clark, 1886.
45. Augustin (Aurelius Augustinus). *De Civitate Dei*, XI:10.2. *Patrologia Latina* 41:32.
46. Clement Alexandrinul. *Pedagogul*. PSB 4. Tradus de D. Fecioru. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982.
47. Clement Alexandrinul. *Stromatele*. PSB 5. Tradus de D. Fecioru. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982.
48. Clement Romanul. *Epistola către Corinteni*. PSB 1. Tradusă de D. Fecioru. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1979.
49. Cuviosul Eftimie Zigabenul, și Sf. Nicodim Aghioritul. *Psaltirea în tâlcuirea Sfinților Părinți*, vol. I. Galați: Editura Egumenița, f.a.
50. Ephraem Syrus, Saint. *In Librum Job Explanatio*. În *Sancti Patris Nostri Ephraem Syri Opera Omnia*, tomus II. Roma: Typographia Pontificia Vaticana, 1740.
51. Eusebiu Hieronymus (Jerome). „Commentaria in Jonam.” *Patrologia Latina* 25:1131–1132.
52. Eusebiu de Cezareea. *Istoria bisericească*. PSB 13. Tradus de Teodor Bodogae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987.
53. Eusebius of Caesarea. *Commentary on Isaiah*. Tradus de Jonathan J. Armstrong. Illinois: InterVarsity Press, 2013.
54. Fer. Teodoret al Cirului. *Commentaire sur Isaïe*. În *Sources Chrétiennes* 276, tom. I. Tradus de Jean-Noël Guinot. Paris: Éditions du Cerf, 1980.
55. Fer. Teodoret al Cirului. *Tâlcuire a celor 150 de Psalmi ai Proorocului împărat David*. Editată de Florin Stuparu. București: Sofia, 2018.
56. Fer. Teodoret al Cirului. *Tâlcuire la Cartea Proorocului Daniil*. Tradus de Adrian Tănăsescu-Vlas. București: Sophia, 2020.
57. *Filocalia*, vol. 5. Tradusă de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1976.
58. *Filocalia*, vol. 7. Tradusă de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1977.

59. Grégoire le Grand. „Morales sur Job (XIV:67).” În *Sources Chrétiennes* 212. Tradus de Aristide Bocognano. Paris: Le Cerf, 1974.
60. Hésychius de Jérusalem. „Homélies sur Job.” În *Patrologia Orientalis* 42.1. Editat și tradus de Charles Renoux și Charles Mercier. Turnhout: Brepols, 1983.
61. Hippolyte de Rome. *Sur les bénédictions d’Isaac, de Jacob et de Moïse*. În *Patrologia Orientalis*, vol. 27, fasc. 1–2. Tradus de Maurice Brière, Louis Maries și B. Ch. Mercier. Paris: Firmin-Didot, 1954.
62. Iulianus Aeclanensis. „Expositio Libri Iov (XIX,25).” În *Corpus Christianorum Series Latina*, vol. 88. Editat de Lucas de Coninck. Turnhout: Brepols, 1977.
63. Jerome (Eusebius Hieronymus). *De Viris Illustribus*. *Patrologia Latina* 25:725.
64. Jerome. *The Letters to Paulinus*. În *Nicene and Post-Nicene Fathers*, ser. II, vol. 6. Editat de Philip Schaff și Henry Wace. Tradus de W. H. Fremantle, G. Lewis și W. G. Martley. Edinburgh: T&T Clark, 1892.
65. Joachim of Fiore. „Book of Figures, The Fourteenth Table, The Seven-Headed Dragon.” În *Apocalyptic Spirituality: Treatises and Letters of Lactantius, Adso of Montier-en-Der, Joachim of Fiore, The Franciscan Spirituals, Savonarola*, editat și tradus de Bernard McGinn, 136–140. New York: Paulist Press, 1979.
66. *Învățătura celor Doisprezece Apostoli*. În *Scrierile Părinților Apostolici*, PSB 1. Tradusă de D. Fecioru. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1979.
67. Metodiul de Olimp. *Aglaofon sau Despre înviere*. PSB 10. Tradusă de C. Cornițescu. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1984.
68. Origen. *Scrieri alese. Partea I a.* PSB 6. Traduse de T. Bodogae, N. Neaga și Zorica Lațcu. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981.
69. Origen. *Scrieri alese. Partea a II a.* PSB 7. Traduse de T. Bodogae, N. Neaga și Zorica Lațcu. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982.
70. Origen. *Despre Principii (Peri Arhon)*. PSB 8. Tradusă de T. Bodogae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982.
71. Paulinus of Nola. „Poem 24.205.” În *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament*, vol. 14: *Psalms 101–150*, editat de Quentin Fairchild, 138. Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2003.
72. Philippus Presbyter. „Expositio Interlinearis Libri Job.” *Patrologia Latina* 23:1433D.
73. Sf. Andrei Criteanul. *Canonul cel Mare*. Alexandria: Editura Biserica Ortodoxă, 2002.
74. Sf. Ambrozie al Milanului. *Tâlcuiri la Sfânta Scriptură*. În PSB 52. Tradus de Teodor Bodogae, Nicolae Neaga și Maria Hetco. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2007.
75. Sf. Atanasie cel Mare. *Scriei. Partea I*. PSB 15. Traduse de Pr. Dumitru Stăniloae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987.
76. Sf. Atanasie cel Mare. *Scriei. Partea a II a.* PSB 16. Tradusă de Pr. Dumitru Stăniloae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
77. Sf. Chiril al Alexandriei. *Commentarium in Isaiam*. În *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, vol. 70, 69D–71A. Editat de Jacques-Paul Migne. Paris: Garnier Fratres, 1857–1866.

78. Sf. Chiril al Alexandriei. *Închinarea în duh și adevăr*. PSB 38. Tradus de Dumitru Stăniloae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991.
79. Sf. Chiril al Alexandriei. *Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan*. PSB 41. Tradus de Dumitru Stăniloae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2000.
80. Sf. Chiril al Ierusalimului, Sfântul. *Cateheze*. Tradus de Pr. Dumitru Fecioru. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2003.
81. Sf. Efrem Sirianul. *Imnele Raiului*. Tradus de Ioan Ică Jr. Sibiu: Deisis, 2010.
82. Sf. Ioan Damaschin, Sfântul. „De Fide Orthodoxa.” *Patrologia Graeca* 94:302.
83. Sf. Ioan Gură de Aur. *Omilii la Facere*. PSB 21. Tradus de D. Fecioru. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987.
84. Sf. Ioan Gură de Aur. *Omilii la Facere*. În PSB 22. Tradus de Pr. Dumitru Fecioru. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1989.
85. Sf. Ioan Gură de Aur, Sfântul. *Comentariu la Iov*. Tradus de Laura Enache. Iași: Doxologia, 2012.
86. Sf. Grigorie de Nyssa. *Viața lui Moise*. PSB 29. Tradusă de Pr. Dumitru Stăniloae și Ioan Buga. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982.
87. Sf. Grigorie de Nyssa. *Despre facerea omului*. PSB 30. Tradusă de T. Bodogae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1998.
88. Sf. Simeon al Tesalonicului. *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, după principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, vol. II. Suceava: Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2003.
89. St. Thomas Aquinas. „Expositio super Iob ad litteram.” În *Opera Omnia*, tom. XXVI. Roma: Ad Sanctae Sabinae, 1965.
90. Sf. Vasile cel Mare. *Scrieri. Partea I*. PSB 17. Tradus de D. Fecioru. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986.
91. Sf. Vasile cel Mare. *Comentariu la cartea Profetului Isaia*. În *Apologeti de limbă greacă*, PSB 2. Tradus de Alexandru Mihăilă. București: Editura Basilica, 2009.
92. *Viețile Sfinților Proroci*. Tradus de Constantin Jinga. București: Sophia, 2010.

Surse liturgice:

93. *Mineiul pe Iulie*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1984.
94. *Mineiul pe Septembrie*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1984.
95. *Slujba Învierii*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2000.
96. *Slujba Sfântului Botez*. În *Molitfelnic*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2002.
97. *Triod*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986.

98. III. Surse iudaice și orientale:

99. *Babylonian Talmud*, vol. IV. Tradus de Michael L. Rodkinson. Boston: The Talmud Society, 1918.
100. *Babylonian Talmud*, vol. V. Tradus de Michael L. Rodkinson. Boston: The Talmud Society, 1918.
101. Cohen, Abraham. *Talmudul*. Tradus de C. Litman. București: Hasefer, 2014.
102. *Enciclopedia Iudaismului*, editată de Geoffrey Wigoder. Tradusă de Radu Lupan și George Weiner. București: Hasefer, 2006.
103. *The Jerusalem Talmud. Fourth Order: Neziqin – Tractates Sanhedrin, Makkot, and Horaiot*. Editat de Heinrich W. Guggenheimer. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2010.
104. Ibn Ezra, Abraham. *Numbers (Ba-Midbar)*. Tradus de Norman Strickman și Arthur Silver. New York: Menorah Publishing Company, 1999.
105. Iosif Flavius. *Antichități iudaice*, vol. 1. Tradusă de Ion Acsan. București: Editura Hasefer, 1999.
106. Iosif Flavius. *Antichități iudaice*. Vol. II. Tradus de Ioan Acsan. București: Hasefer, 2001.
107. *Gândirea asiro-babiloniană în texte*. Tradus de Athanasiu Negoită. București: Editura Științifică, 1975.
108. *Koren Talmud Bavli*. Vol. 12. Editat de Adin Steinsaltz, Tzvi Hersh Weinreb și Joshua Schreier. Jerusalem: Shefa Foundation / Koren Publishers Jerusalem, 2014.
109. *Koren Talmud Bavli*. Vol. 20. Editat de Adin Steinsaltz, Tzvi Hersh Weinreb și Joshua Schreier. Jerusalem: Shefa Foundation / Koren Publishers Jerusalem, 2015.
110. *Koren Talmud Bavli*, vol. 27, editat de Adin Steinsaltz, Tzvi Hersh Weinreb și Joshua Schreier, 82. Jerusalem: Shefa Foundation/Koren Publishers Jerusalem, 2016.
111. *Koren Talmud Bavli*. Vol. 30, *Sanhedrin XI, 92A*. Editat de Adin Steinsaltz, Tzvi Hersh Weinreb și Joshua Schreier. Jerusalem: Shefa Foundation / Koren Publishers Jerusalem, 2017.
112. Maimonide, Moses. *Treatise on Resurrection*. Tradus de Fred Rosner. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2004.
113. *Manuscrisele de la Marea Moartă*. Traducere în limba engleză de Theodor H. Gaster, traducere în limba română de Simona Dumitru. București: Herald, 2021.
114. *Midrash Rabbah*. Vol. I: *Genesis* (Bereshit Rabbah XLVIII:2). Tradus de H. Freedman. Hertford: Stephen Austin and Sons, 1961.
115. *Midrash Rabbah*, vol. II. Tradus de H. Freedman și Maurice Simon. London: The Soncino Press, 1983.
116. *Mystic Tales from the Zohar*. Editată și tradusă de Arhey Wineman. Skokie, Illinois: Varda Books, 2001.
117. *Pirḳê de Rabbi Eliezer*. Tradus de Gerald Friedlander. New York: Hermon Press, 1970.
118. Rashi. *Commento ai Numeri*. Tradus de Luigi Cattani. Geneva/Milano: Casa Editrice Marietti, 2009.
119. Saadia ben Joseph al-Fayyumi (Saadia Gaon). *The Book of Theodicy: Translation and Commentary on the Book of Job*. Tradus de Lenn E. Goodman. New Haven/London: Yale University Press, 1988.
120. Saadya Gaon. *The Book of Doctrines and Beliefs*. Tradus de Alexander Altmann. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 2002.

IV. Monografii și comentarii biblice:

121. Albertz, Rainer. *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period*, vol. 2. Louisville: Westminster John Knox Press, 1994.
122. Allen, Ronald B. „Numbers.” În *The Expositor's Bible Commentary*, vol. 2: *Exodus, Leviticus, Numbers, Deuteronomy*, editat de Frank E. Gaebelein, 667–1007. Grand Rapids: Zondervan, 1990.
123. Andersen, Francis I. *Job: An Introduction and Commentary*. Nottingham: InterVarsity Press, 1976.
124. Andruss, Jessica Hope. *The Judeo-Arabic Commentary on Jonah by the Karaite Japheth ben Eli: Introduction and Translation*. M.A. thesis, The Ohio State University, 2007.
125. Aristotle. *De anima*. Tradus de Hugh Lawson-Tancred. London: Penguin Books, 1986.
126. Aristotel. *Metafizica*. Tradus de Andrei Cornea. București: Humanitas, 2007.
127. Ashley, Timothy R. *The Book of Numbers*. New International Commentary on the Old Testament. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1993.
128. Aune, David E. *Revelation 17–22*. Word Biblical Commentary 52C. Dallas: Word Inc., 2002.
129. Axinciuc, Madeea. *Profetul și oglinda fermecată: Despre imaginație și profeție în Călăuza rățăciilor de Moise Maimonide*. Iași: Polirom, 2017.
130. Block, Daniel I. *The Book of Ezekiel. Chapters 25–48*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1998.
131. Barr, James. *The Garden of Eden and the Hope of Immortality*. Minneapolis: Fortress Press, 1993.
132. Bar, Shaul. *I Deal Death and Give Life*. Piscataway: Gorgias Press, 2010.
133. Berges, Ulrich F. *The Book of Isaiah: Its Composition and Final Form*. Tradus de Millard C. Lind. Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2012.
134. Boring, M. Eugene. *Revelation*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2011.
135. Bremmer, Jan N. *The Rise and Fall of the Afterlife*. London/New York: Routledge, 2001.
136. Bratcher, Robert G., și William David Reayburn. *A Translator's Handbook on the Book of Psalms*. New York: United Bible Societies, 1991.
137. Bratcher, Robert G., și Howard Hatton. *A Handbook on Deuteronomy*. New York: United Bible Societies, 2000.
138. Braun, Mark. *Deuteronomy*. Milwaukee: Northwestern Publishing House, 1993.
139. Briggs, Charles A., și Emilie G. Briggs. *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Psalms*. 2 vol. New York: Charles Scribner's Sons, 1906–1907.
140. Brin, Gershon. *The Concept of Time in the Bible and the Dead Sea Scrolls*. Leiden / Boston / Köln: Brill, 2001.
141. Brueggemann, Walter. *Isaiah 1–39*. Louisville: Westminster John Knox Press, 1998.
142. Brueggemann, Walter. *The Theology of the Book of Jeremiah*. Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2007.
143. Brueggemann, Dale A. *Numbers*. Cornerstone Biblical Commentary 2. Illinois: Tyndale House Publishers, 2008.

144. Bud, Paula. *Şabatul: istorie şi eshatologie*. Cluj-Napoca: Limes, 2014.
145. Bullard, Roger A., şi Howard Hatton. *A Handbook on Tobit*. New York: United Bible Societies, 2001.
146. Cairns, Ian. *Word and Presence: A Commentary on the Book of Deuteronomy*. Grand Rapids: Eerdmans; Edinburgh: Handsel Press, 1992.
147. Carmona, Antonio Rodriguez. *Targum y Resurrección*. Granada: Facultad de Teología, 1978.
148. Ciucurescu, Călin-Alexandru. *Nemurirea sufletului în Vechiul Testament în dialog cu culturile învecinate*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeş-Bolyai”, Facultatea de Teologie Ortodoxă / Şcoala Doctorală de Teologie „Isidor Todoran”, Cluj-Napoca, 2024. <https://teze.doctorat.ubbcluj.ro/doctorat/teza/fisier/8913>. Accesat la 3.01.2025.
149. Charlesworth, James H., ed. *The Old Testament Pseudepigrapha: Apocalyptic Literature & Testaments*. Vol. I. New York: Doubleday, 1983.
150. Charles, Robert H. „II Baruch: I. The Syrian Apocalypse of Baruch. Introduction.” În *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, vol. II: *Pseudepigrapha*. Oxford: Oxford University Press, 1913.
151. Chase, Mitchell Loyd. *Resurrection Hope in Daniel 12:2: An Exercise in Biblical Theology*. PhD diss., The Southern Baptist Theological Seminary, 2013. https://repository.sbts.edu/bitstream/handle/10392/4532/Chase_sbts_0207D_10159.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Accesat la 10. 01. 2025.
152. Childs, Brevard S. *Isaiah*. Louisville/London: Westminster John Knox Press, 2001.
153. Chirilă, Ioan. *Cartea profetului Osea. Breviarum al gnoseologiei Vechiului Testament*. Cluj-Napoca: Limes, 2005.
154. Chirilă, Ioan, et al. *Introducere în Vechiul Testament*. Bucureşti: Basilica, 2018.
155. Christensen, Duane L. *Deuteronomy 21:10–34:12*. WBC 6B. Dallas: Word Books Publisher, 2002.
156. Clines, David J. A. *Job 1–20*. Word Biblical Commentary 17. Dallas: Word, Incorporated, 2002.
157. Cohen, Irun R. *Rain and Resurrection: How the Talmud and Science Read the World*. Austin: Landes Bioscience, 2010.
158. Collins, John J. *Daniel: With an Introduction to Apocalyptic Literature*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 1984.
159. Collins, John J. *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 1998.
160. Collins, John J. *The Dead Sea Scrolls*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2013.
161. Cotton, Hannah M., Werner Eck, Bezalel Porten, Ada Yardeni, Haggai Misgav, Leah Di Segni, James Strange, şi Efraim Stern. *Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae*, vol. I: *Jerusalem*, partea I: 1–704. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2010.
162. Craigie, Peter C. *The Book of Deuteronomy*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1976.
163. Craigie, Peter C. *Psalms 1–50*. Word Biblical Commentary 19. Dallas: Word, Incorporated, 2002.

164. Craigie, Peter C. *Jeremiah 1–25*. WBC 26. Dallas: Word, Incorporated, 2002.
165. Dahood, Mitchell. *Psalms I: 1–50: Introduction, Translation, and Notes*. New Haven/London: Yale University Press, 2008.
166. De Silva, David A. *Introduction to the Apocrypha: Message, Context and Significance*. Grand Rapids: Baker Academic, 2002.
167. De Sousa, Rodrigo Franklin. *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1–12*. New York/London: T&T Clark, 2010.
168. Diodorus of Sicily. *Bibliothecae Historicae*, vol. X. Tradus de Russel M. Geer. London: William Heinemann Ltd./Cambridge: Harvard University Press, 1954.
169. Geller, Stephen A. *Sacred Enigmas: Literary Religion in the Hebrew Bible*. New York/London: Routledge, 1996.
170. Grad, Adolphe Dimitris. *Le véritable Cantique de Salomon*. Paris: G.-P. Maisonneuve et Larose, 1970.
171. Greenberg, Moshe. *Ezekiel 21–37: A New Translation with Introduction and Commentary*. New Haven/London: Yale University Press, 2008.
172. Grogan, Geoffrey W. „Isaiah.” În *The Expositor's Bible Commentary*, vol. 6: *Isaiah, Jeremiah, Lamentations, Ezekiel*, editat de Frank E. Gaebelein, Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1986.
173. Grogan, Geoffrey W. *Psalms*. The Two Horizons Old Testament Commentary. Grand Rapids/Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2008.
174. Eaton, Michael A. *Ecclesiastes: An Introduction and Commentary*. Tyndale Old Testament Commentaries 18. Nottingham: Inter-Varsity Press, 1983.
175. Eisen, Robert. *The Book of Job in Medieval Jewish Philosophy*. New York: Oxford University Press, 2004.
176. Elledge, Casey Deryl. *Resurrection of the Dead in Early Judaism 200 BCE–CE 200*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
177. Finkelstein, Israel. *The Forgotten Kingdom: The Archaeology and History of Northern Israel*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2013.
178. Fishbane, Michael. *Biblical Interpretation in Ancient Israel*. Oxford: Clarendon Press, 1985.
179. Fox, Michael V. *Ecclesiastes*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 2004.
180. Geller, Stephen A. *Sacred Enigmas: Literary Religion in the Hebrew Bible*. New York/London: Routledge, 1996.
181. Glasson, Thomas Francis. *Greek Influence in Jewish Eschatology*. London: S.P.C.K., 1961.
182. Glaze, A. J. „Jonah.” În *Broadman Bible Commentary*, vol. 7, 165–178. Nashville: Broadman Press, 1972.
183. Goldingay, John E. *Daniel*. WBC 30. Dallas: Word Incorporated, 2002.
184. Gorainoff, Irina. *Sf. Serafim de Sarov: Conversația cu Motovilov*. Cluj-Napoca: Reîntregirea, 2016.
185. Greenspoon, Leonard J., ed. *Olam ha-zeh v'olam ha-ba: This World and the World to Come in Jewish Belief and Practice. Studies in Jewish Civilization*, vol. 28. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2017.
186. Grogan, Geoffrey W. *Psalms*. The Two Horizons Old Testament Commentary. Grand Rapids/Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2008.
187. Hachlili, Rachel. *Jewish Funerary Customs, Practices and Rites in the Second Temple Period*. Leiden/Boston: Brill, 2005.

188. Hamilton, Victor. *The Book of Genesis. Chapters 1–17*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing, 1990.
189. Harrison, Roland K. *Jeremiah and Lamentations: An Introduction and Commentary*. TOTC 21. Nottingham: Inter-Varsity Press, 1973.
190. Hayes, John H., și Stuart A. Irvine. *Isaiah: The Eighth-Century Prophet – His Times and His Preaching*. Nashville: Abingdon Press, 1987.
191. Hartley, John E. *The Book of Job*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1988.
192. Herodot. *Istoriei*, vol. I. București: Editura Științifică, 1961.
193. Hobbs, Thomas R. *2 Kings*. Word Biblical Commentary 13. Dallas: Word Books Incorporated, 2002.
194. Holladay, William. *Jeremiah 1: A Commentary on the Book of the Prophet Jeremiah, Chapters 1–25*. Philadelphia: Fortress Press, 1986.
195. Holladay, William. *Jeremiah 2: A Commentary on the Book of the Prophet Jeremiah, Chapters 26–52*. Philadelphia: Fortress Press, 1989.
196. House, Paul R. *1, 2 Kings*. New American Commentary 8. Nashville: Broadman & Holman Publishers, 1995.
197. Hultgren, Stephen. *From the Damascus Covenant to the Covenant of the Community*. Leiden/Boston: Brill, 2007.
198. Johnson, Dan G. *From Chaos to Restoration: An Integrative Reading of Isaiah 24–27*. Sheffield: JSOT Press, 1988.
199. Johnston, Philip S. *Shades of Sheol: Death and Afterlife in the Old Testament*. Illinois: IVP Academic, 2002.
200. Kartveit, Magnar. *Rejoice, Dear Zion! Hebrew Construct Phrases with "Daughter" and "Virgin" as Nomen Regens*. Berlin / Boston: De Gruyter, 2013.
201. Kidner, Derek. *Psalms 1–72: An Introduction and Commentary*. Tyndale Old Testament Commentaries 15. London/Nottingham: Inter-Varsity Press, 1973.
202. Kramer, Samuel N. *The Sumerians*. Chicago/London: The University of Chicago Press, 1963.
203. Levenson, Jon D. *Resurrection and the Restoration of Israel: The Ultimate Victory of the God of Life*. New Haven: Yale University Press, 2006.
204. Levine, Baruch. *Numbers 21–36*. Anchor Bible 4A. New York: Doubleday, 2000.
205. Lods, Adolphe. *Histoire de la littérature hébraïque et juive*. Paris: Payot, 1950.
206. Lossky, Vladimir. *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*. Tradus de Anca Manolache. București: Humanitas, 1998.
207. Lucas, Ernest. *Daniel*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2002.
208. Lundbom, Jack R. *Jeremiah 1–20. The Anchor Yale Bible*, vol. 21A. New Haven/London: Yale University Press, 2008.
209. Lundbom, Jack R. *Jeremiah 21–36. Anchor Bible 21B*. New York/London: Doubleday, 2004.
210. *Luther's Works*, vol. 9: *Lectures on Deuteronomy*. Editat de Jaroslav Pelikan și Daniel Poellot. Tradus de Richard Caemmerer. Saint Louis: Concordia Publishing House, 1960.
211. Mathews, Kenneth A. *Genesis 1–11:26*. New American Commentary 1A. Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001.

212. Matsukas, Nikos A. *Teologie Dogmatică și Simbolică*, vol. II. Tradus de Nicușor Deciu. București: Editura Bizantină, 2006.
213. McCarter, P. Kyle, Jr. *I Samuel: A New Translation with Introduction, Notes and Commentary*. New Haven / London: Yale University Press, 2008.
214. McLaughlin, John L. *The Marzēaḥ in the Prophetic Literature: References and Allusions in Light of the Extra-Biblical Evidence*. Leiden: Brill, 2001.
215. Merrill, Eugene H. *Deuteronomy*. CBC 2. Carol Stream, IL: Tyndale House Publishers, 1996.
216. Milgrom, Jacob. *The Commentary to Numbers*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2003.
217. Miller, Stephen R. *Daniel*. Nashville: B&H Publishers, 1994.
218. Mills, Lawrence H. *Avesta Eschatology Compared with the Books of Daniel and Revelations*. Chicago: The Open Court Publishing Company, 1908.
219. Mihăilă, Alexandru. *În multe rânduri și în multe chipuri. O scurtă introducere în Vechiul Testament*. Iași: Doxologia, 2017.
220. Moltmann, Jürgen. *Venirea lui Dumnezeu. Tratat de eshatologie creștină*. Tradus de Vasilică Mugurel Păvălucă. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2015.
221. Motyer, Alec J. *Isaiah: An Introduction and Commentary*. Tyndale Old Testament Commentaries 20. Nottingham: Inter-Varsity Press, 1999.
222. Moore, Carey A. *Tobit: A New Translation with Introduction and Commentary*. New Haven / London: Yale University Press, 2008.
223. Mowinckel, Sigmund. *The Psalms in Israel's Worship*. Tradus de Alfred R. C. Thomas. New York / Nashville: Abingdon Press, 1967.
224. Murphy, Roland E. *Ecclesiastes*. Word Biblical Commentary 23. Dallas: Word, Incorporated, 2002.
225. Neaga, Nicolae. *Hristos în Vechiul Testament*. Cluj-Napoca: Renașterea, 2017.
226. Nickelsburg, George W. E. *Resurrection, Immortality, and Eternal Life in Intertestamental Judaism and Early Christianity*. Cambridge: Harvard University Press, 1972.
227. Niederwimmer, Kurt. *The Didache: A Commentary*. Tradus și editat de Harold W. Attridge. Minneapolis: Fortress Press, 1998.
228. Oswalt, John N. *The Book of Isaiah. Chapters 1–39*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1986.
229. Payne, David F. *Deuteronomy*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2001.
230. Parolini, Ornella. „Preface.” In *Placenta: The Tree of Life*, edited by Ornella Parolini and Antonietta Silini, IX–X. London / New York: CRC Press / Taylor & Francis Group, 2016.
231. Pașca-Tușa, Stelian. *Doamne miluiește – Premisă a rugăciunii inimii în Psalmi*. Cluj-Napoca: Limes, 2015.
232. Prelipceanu, Pr. Dr. Cristian. *Teologia numelor divine din Vechiul Testament*. Iași: Doxologia, 2014.
233. Pritchard, James B., ed. *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Princeton/New Jersey: Princeton University Press, 1969.
234. Puech, Émile. *La croyance des esséniens en la vie future: immortalité, résurrection, vie éternelle?* 2 vols. Paris: Gabalda, 1993.
235. Pelikan, Jaroslav. *The Shape of Death: Life, Death, and Immortality in the Early Fathers*. London: MacMillan & Co Ltd, 1962.

236. Pleșa, Raluca Mocean. *Actualitatea Apocatastazei*. București: Eikon, 2021.
237. Poirot, Eliane. *Sf. Proroc Ilie în cultul bizantin*. Tradus de Adrian Lung. Sibiu: Deisis, 2002.
238. Pope, Marvin H. *Job: Introduction, Translation, and Notes*. New Haven/London: Yale University Press, 2008.
239. Rad, Gerhard von. *Théologie de l'Ancien Testament*. Tradus de Etienne de Peyer. Genève: Labor et Fides, 1963.
240. Rahmani, Levi Yizhaq. *A Catalogue of Jewish Ossuaries: In the Collections of the State of Israel*. Jerusalem: The Israel Antiquities Authority, 1994.
241. Russell, Norman. *Învățătura despre îndumnezeire în tradiția patristică greacă*. Tradusă de Dragoș Dâscă. Iași: Doxologia, 2015.
242. Romanidis, Ioannis. *Păcatul strămoșesc*. Tradus de Gabriel Mândrilă. București: Sophia / Metafrază, 2017.
243. Rosenberg, Ruth. *The Concept of Biblical Sheol within the Context of Ancient Near Eastern Beliefs*. PhD diss., Harvard University, 1981.
<https://macsphere.mcmaster.ca/handle/11375/12724>. Accesat la 20. 12. 2023.
244. Sailhamer, John H. „Genesis.” In *The Expositor's Bible Commentary*, vol. 2: *Genesis, Exodus, Leviticus, Numbers*, edited by Frank E. Gaebelein, 1–284. Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1990.
245. Sailhamer, John H. *The Pentateuch as Narrative*. Grand Rapids, MI: Zondervan Publishing House, 1992.
246. Sarna, Nahum M. *Genesis*. Philadelphia/New York/Jerusalem: The Jewish Publications Society, 1989.
247. Sasson, Jack M. *Jonah: A New Translation with Introduction, Commentary, and Interpretation*. New Haven/London: Yale University Press, 2008.
248. Sawyer, John F. A. *Isaiah, Volume I*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2001.
249. Schmemmann, Alexander. *Din apă și din duh: Un studiu liturgic al botezului*. Tradus de Alexandru Mihăilă. București: Sofia, 2009.
250. Schmemmann, Alexander. *Introducere în teologia liturgică*. Tradusă de Vasile Bârză. București: Sofia, 2009.
251. Schmemmann, Alexander. *Postul Mare – Pași spre Înviere*. Tradus de Vasile Gavrilă. București: Sofia, 2013.
252. Segal, Alan. *Life after Death: A History of the Afterlife in the Religions of the West*. New York/London: Doubleday, 2004.
253. Semen, Petre. *Sensul vieții și al suferinței. Comentariu la Ecclesiast și Iov*. Iași: Doxologia, 2010.
254. Sigvartsen, Jan A. *The Afterlife Views and the Use of the TaNaKh in Support of the Resurrection Concept in the Literature of Second Temple Period Judaism: The Apocrypha and the Pseudepigrapha*. PhD diss., Seventh-day Adventist Theological Seminary, Andrews University, 2016.
<https://digitalcommons.andrews.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2844&context=disserations>. Accesat la 23. 10. 2022.
255. Sigvartsen, Jan A. *Afterlife and Resurrection Beliefs in the Pseudepigrapha*. London / New York: T&T Clark, 2019.
256. Simon, Uriel. *Jonah*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1999.

257. Simonca, Florian Marian. *Chip și înviere în teologia biblică a Vechiului Testament*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Teologie Ortodoxă / Școala Doctorală de Teologie „Isidor Todoran”, Cluj-Napoca, 2019.
258. Skehan, Patrick W., și Alexander A. Di Lella. *The Wisdom of Ben Sira: A New Translation with Notes, Introduction, and Commentary*. New Haven/London: Yale University Press, 2008.
259. Speiser, E. A. *Genesis*. Anchor Bible 1. New York/London: Doubleday, 1964.
260. Spronk, Klaas. *Beatific Afterlife in Ancient Israel and in the Ancient Near East*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag / Kevelaer: Verlag Butzon & Bercker, 1986.
261. Stăniloae, Dumitru. *Teologia dogmatică ortodoxă*. Vol. 3. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997.
262. Stele, Artur A. *Resurrection in Daniel 12 and Its Contribution to the Theology of the Book of Daniel*. PhD diss., Seventh-day Adventist Theological Seminary, Andrews University, 1996.
<https://digitalcommons.andrews.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1147&context=disser-tations>. Accesat la 23 octombrie 2022.
263. Taylor, John B. *Ezekiel: An Introduction and Commentary*. TOTC 22. Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1969.
264. Taubes, Jacob. *Escatologia occidentală*. Tradusă de Maria Magdalena Anghelescu. Cluj-Napoca: Tact, 2008.
265. Tigay, Jeffrey H. *Deuteronomy*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1996.
266. Thompson, John A. *Deuteronomy: An Introduction and Commentary*. TOTC 5. Downers Grove, IL: Inter-Varsity Press, 1974.
267. Thompson, John A. *The Book of Jeremiah*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1980.
268. Tribble, Phyllis. *Rhetorical Criticism: Context, Method, and the Book of Jonah*. Minneapolis: Fortress Press, 1994.
269. Ulrich, Eugene. *The Biblical Qumran Scrolls. Supplements to Vetus Testamentum* 134. Leiden/Boston: Brill, 2010.
270. Uscă, Ioan Sorin. *Psalmii*. În *Vechiul Testament în tâlcuirea Sfinților Părinți*, vol. 13. București: Editura Christiana, 2009.
271. Uscă, Ioan Sorin. *Isaia*. În *Vechiul Testament în tâlcuirea Sfinților Părinți*, vol. 15. București: Editura Christiana, 2025.
272. Uscă, Ioan Sorin. *Ieremia. Plângerile lui Ieremia*. În *Vechiul Testament în tâlcuirea Sfinților Părinți*, vol. 16. București: Editura Christiana, 2017.
273. Van der Horst, Pieter W. *Ancient Jewish Epitaphs*. Kampen: Kok Pharos Publishing House, 1991.
274. Vriezen, Christian Th. *An Outline of Old Testament Theology*. Oxford: Blackwell, 1958.
275. Walton, John H. *Zondervan Illustrated Bible Backgrounds Commentary (Old Testament)*, vol. 1: *Genesis, Exodus, Leviticus, Numbers, Deuteronomy*. Grand Rapids, MI: Zondervan, 2009.
276. Walton, John H. *Zondervan Illustrated Bible Backgrounds Commentary (Old Testament)*, vol. 3: *1 & 2 Kings, 1 & 2 Chronicles, Ezra, Nehemiah, Esther*. Grand Rapids, MI: Zondervan, 2009.
277. Walton, John H. *The Minor Prophets, Job, Psalms, Proverbs, Ecclesiastes, Song of Songs*. Grand Rapids, MI: Zondervan, 2009.

278. Walton, John H. *Isaiah, Jeremiah, Lamentations, Ezekiel, Daniel*. Grand Rapids, MI: Zondervan, 2009.
279. Watts, John D. W. *Isaiah 1–33*. Word Biblical Commentary 24. Dallas: Word, Incorporated, 2002.
280. Welton, Rebekah. “A Glutton and a Drunkard”: Excessive and “Deviant” Consumption of Food and Alcohol in the Hebrew Bible in Relation to the Law of the Rebellious Son (*Deuteronomy 21:18–21*). Teză de doctorat, University of Exeter, iunie 2018.
<https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10871/33745/WeltonR.pdf?sequence=1>. Accesat la 02. 01. 2023.
281. Wenham, Gordon J. *Genesis 1–15*. Word Biblical Commentary 1. Dallas: Word Books, 2002.
282. Wenham, Gordon J. *Genesis 16–50*. Word Biblical Commentary 2. Dallas: Word Books, 2002.
283. Wenham, Gordon J. *Numbers: An Introduction and Commentary*. Tyndale Old Testament Commentaries 4. Nottingham: InterVarsity Press, 1981.
284. Weinfeld, Moshe. *Deuteronomy 1–11*. New Haven/London: Yale University Press, 2008.
285. Westermann, Claus. *Genesis*. Tradus de David E. Green. London/New York: T&T Clark, 1987.
286. Williamson, Paul R. *Death and the Afterlife: Biblical Perspectives on Ultimate Questions*. Illinois: IVP Academic, 2018.
287. Winston, David. *The Wisdom of Solomon: A New Translation with Introduction and Commentary*. New Haven / London: Yale University Press, 2008.
288. Wiseman, Donald J. *1 and 2 Kings: An Introduction and Commentary*. Tyndale Old Testament Commentaries 9. Illinois: InterVarsity Press, 1993.
289. Wiseman, Donald J., T. Desmond Alexander, și Bruce K. Waltke. *Obadiah, Jonah and Micah: An Introduction and Commentary*. Tyndale Old Testament Commentaries 26. Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1988.
290. Woods, Edward J. *Deuteronomy: An Introduction and Commentary*. Tyndale Old Testament Commentaries 5. Illinois: InterVarsity Press, 2011.
291. Zimmerli, Walther. *Ezekiel: A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel*, vol. 2. Tradusă de James D. Martin. Philadelphia: Fortress Press, 1983.

V. Studii și articole:

292. Abrudan, Pr. Prof. Dumitru. „Un capitol din teologia biblică vechitestamentară: moartea, nemuirea sufletului, judecata și viața viitoare.” *Revista Teologică* 1 (1994): 3–10.
293. Ackroyd, Peter R. „Isaiah I–XII: Presentation of a Prophet.” În *Supplements to Vetus Testamentum* 29, *Congress Volume Göttingen 1977*, 16–48. Leiden: Brill, 1978.
294. Alfrink, B. J. „L’idée de résurrection d’après Dan. XII, 1.2.” *Biblica* 40 (1959): 358–365.
295. Bailey, Daniel P. „The Intertextual Relationship of Daniel 12:2 and Isaiah 26:19: Evidence from Qumran and the Greek Version.” *Tyndale Bulletin* 51, nr. 2 (2000): 305–309.

296. Bloch-Smith, Elizabeth. „Resurrecting the Iron I Dead.” *Israel Exploration Journal* 54, no. 1 (2004): 77–91.
297. Bronner, Leila Leah. „The Resurrection Motif in the Hebrew Bible: Allusions or Illusions?” *Jewish Bible Quarterly* 3 (2002): 143–154.
298. Bud, Paula. „Eshatologie și Apocalipsă în Vechiul Testament.” *Studia Theologica Orthodoxa* 1 (2011): 47–54.
299. Chase, Mitchell L. „‘From Dust You Shall Arise:’ Resurrection Hope in the Old Testament.” *Southern Baptist Journal of Theology* 18, no. 4 (2014): 9–29.
300. Chirilă, Ioan. „Discursul mesianic al apocrifelor Vechiului Testament.” *Studia Theologica Orthodoxa* 1–2 (2003): 3–18.
301. Chirilă, Ioan. „Învierea morților și contextul religios iudaic din zorii epocii Mântuitorului Iisus Hristos.” *Studia Theologica Orthodoxa* 2 (2005): 3–16.
302. Cohen-Matlofsky, Claude. „Resurrection, from the Hebrew Bible to the Rock-Cut Tombs: an Inscribed Concept.” *The Qumran Chronicle* 23 (2015): 425–451.
303. Collins, John J. „Current Issues in the Study of Daniel.” În *The Book of Daniel: Composition and Reception*, editat de John J. Collins și Peter W. Flint, 1–15. Leiden/Boston: Brill, 2000.
304. Dahood, Mitchell. „Hebrew-Ugaritic Lexicography IX.” *Biblica* 52 (1971): 345–347.
305. Dimant, Devorah. „Resurrection, Restoration, and Time-Curtailing in Qumran, Early Judaism, and Christianity.” *Revue de Qumrân* 4 (2000): 527–548.
306. Erbiceanu, Gheorghe. „Viața viitoare în Vechiul Testament, sau Credința la Ebrei în nemurirea sufletului.” *Biserica Ortodoxă Română* 1 (1888): 353–361 (partea I), 437–447 (partea a II-a).
307. Finkel, Joshua. „מאמר תחית המתים / Maimonides' Treatise on Resurrection (Maqala fi Tehiyyat Ha-Metim).” *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 9 (1938–1939): 61–74.
308. Flesher, Paul V. „The Resurrection of the Dead and the Source of the Palestinian Targums to the Pentateuch.” În *Judaism in Late Antiquity 4: Death, Life-After-Death, Resurrection and the World-to-Come in the Judaisms of Antiquity*, editat de Alan J. Avery-Peck și Jacob Neusner, 297–323. Leiden / Boston / Köln: Brill, 2000.
309. Jenni, Ernst. „Das Wort ‘ôlām im AT.” *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 64 (1953): 1–35.
310. Johnson, A. R. „The Primary Meaning of גֵּאֵל.” În *Congress Volume: Copenhagen, 1953*, 67–77. Vetus Testamentum Supplements 1. Leiden: Brill, 1953.
311. King, Philip J. „The 'Marzēah': Textual and Archaeological Evidence.” În *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, vol. 20, *Yigael Yadin Memorial Volume*, editat de Amnon Ben-Tor et al., 98–106. Ierusalim: Israel Exploration Society, 1989.
312. Lerner, Ralph. „Maimonides' Treatise on Resurrection.” *History of Religions* 23, nr. 2 (1983): 123–41.
313. Lipiński, Edward. „בְּחֵרִית הַיָּמִים (B'harit hayamim) dans les textes préexiliques.” *Vetus Testamentum* 20, nr. 4 (1970): 445–450.
314. McLaughlin, John L. „Marzeah.” În *Eerdmans Dictionary of the Bible*, editat de David Noel Freedman, 866. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2000.
315. Mihăilă, Alexandru. „Conceptia despre moarte și grija față de cei adormiți în Vechiul Testament (partea I).” *Ortodoxia* 3 (2012): 123–143.

316. Mihăilă, Alexandru. „Concepția despre moarte și grija față de cei adormiți în Vechiul Testament (partea a II-a).” *Ortodoxia* 1 (2013): 67–79.
317. Mihoc, Vasile. „II Macabei 12, 39–46, teme al rugăciunii Bisericii pentru cei adormiți.” *Ortodoxia* 3 (1985): 533–540.
318. Neaga, Pr. Prof. Dr. Nicolae. „Învierea în lumina Vechiului Testament.” *Glasul Bisericii* 2–3 (1989): 31–33.
319. Neaga, Nicolae. „Învierea morților în Vechiul Testament.” *Revista Teologică* 21, nr. 5 (1932): 173–176;
320. Negoită, Pr. Athanasie. „Problema învierii din morți în manuscrisele de la Qumran și în literatura rabinică mai timpurie.” *Glasul Bisericii* 3–4 (1962): 267–279.
321. Nikolakopoulos, Konstantin. „Septuaginta ca izvor al imnografiei ortodoxe. Un exemplu de exegeză liturgică.” Tradus de Constantin Oancea. *Teologie și Viață* 1–4 (2016): 139–148.
322. Oancea, Constantin. „Istorie și teologie în Cărțile macabeilor.” În *Anuar Academic 2003–2004*, 15–30. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”, 2008.
323. Parpola, Simo. „The Assyrian Tree of Life: Tracing the Origins of Jewish Monotheism and Greek Philosophy.” *Journal of Near Eastern Studies* 3 (1993): 161–208.
324. Paton, Lewis Bayles. „The Hebrew Idea of the Future Life. I. Earliest Conceptions of the Soul.” *The Biblical World* 1 (1910): 8–20.
325. Pentiuc, Eugen. „Natura trupurilor înviate în 2 Baruh și în Noul Testament.” În *Studii biblice in honorem Pr. prof. dr. Ioan Chirilă*, 307–330. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2023.
326. Puech, Émile. „Messianisme, eschatologie et résurrection dans les manuscrits de la mer Morte.” *Revue de Qumrân* 2 (1997): 255–298.
327. Popović, Mladen. „Bones, Bodies, and Resurrection in the Dead Sea Scrolls.” În *The Human Body in Death and Resurrection*, editat de Tobias Nicklas, Friedrich V. Reiterer și Joseph Verheyden, 221–242. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2009.
328. Rahmani, Levi Yizhaq. „Ancient Jerusalem's Funerary Customs and Tombs: Part Two.” *The Biblical Archaeologist* 44, nr. 4 (1981): 229–235.
329. Roman, Adrian. „Mântuirea demonilor și apocatastaza în gândirea lui Origen.” *Revista Teologică* 1 (2010): 70–84.
330. Rudman, Dominic. „The Use of Water Imagery in Descriptions of Sheol.” *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 113 (2001): 241–243.
331. Rutgers, Leonard V. „Death and Afterlife: The Inscriptional Evidence.” În *Judaism in Late Antiquity 4: Death, Life-After-Death, Resurrection and The World-to-Come in the Judaisms of Antiquity*, editat de Alan J. Avery-Peck și Jacob Neusner, 293–310. Leiden: Brill, 2000.
332. Sawyer, John F. A. „Hebrew Words for the Resurrection of the Dead.” *Vetus Testamentum* 23 (1973): 218–234.
333. Skoss, Solomon L. „Saadia Gaon, the Earliest Hebrew Grammarian.” *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 21 (1952): 75.
334. Tănase, Marius-Gheorghe. „Simbolismul sângelui în Pentateuh.” *Mitropolia Olteniei* 5–8 (2019): 189–217.
335. Tănase, Marius-Gheorghe. „Sărbătoarea trâmbițelor «yôm terû‘ăh» – analiză teologică.” În *Tendințe actuale în științele umaniste*, vol. III, coordonat de Dana Percec, 221–233. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2021.

336. Tănase, Marius-Gheorghe. „Viața, moartea și viața de apoi în Cartea lui Daniel.” În *Pastorația și filantropia creștină în vreme de pandemie: șansă, povară sau normalitate identitară*, coordonat de Arhim. Prof. Univ. Dr. Teofil Tia și Pr. Lect. Dr. Adrian Podaru, 455–472. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2021.
337. Tănase, Marius-Gheorghe. „Iov 19, 25–27: Teologia Răscum্পărătorului și nădejdea învierii.” *Studia Theologica Orthodoxa Doctoralia Napocensia* 2 (2021): 26–38.
338. Tănase, Marius-Gheorghe. „Relația timp–veșnicie. O abordare transdisciplinară.” *Glasul Bisericii* 7–9 (2021): 83–106.
339. Tănase, Marius-Gheorghe. „Credința în înviere conform Talmudului și Targumelor.” În *Interpretarea Sfintei Scripturi în tradiția patristică și rabinică*, coordonat de Ioan Chirilă și Bogdan Șopterean, 45–57. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2023.
340. Tănase, Marius-Gheorghe. „Viața de Apoi în gândirea lui Saadia Gaon și Moise Maimonide.” În *Scriptură și Tradiție (patristică/rabinică). Cercetări doctorale: interpretarea Sfintei Scripturi în tradiția patristică și rabinică*, coordonat de Ioan Chirilă, Stelian Pașca-Tușa și Bogdan Șopterean, 119–125. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2024.
341. Tănase, Marius-Gheorghe. „Învierea și viața veșnică în gândirea patristică. De la *Didahia celor 12 Apostoli* la Părinții veacului de aur (sec. IV).” În *Studii de exegeză și teologie biblică – perspective de interpretare specifice tradiției răsăritene*, coordonat de Ioan Chirilă, Stelian Pașca-Tușa și Bogdan Șopterean, 182–96. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2024.
342. Terry, Milton S. „The Hebrew Doctrine of Future Life.” *The Biblical World* 2, nr. 2 (1893): 87–91.
343. Vasile, Adrian. „Problematica vieții și a morții și posibilitatea învierii din perspectiva israelitului vechitestamentar.” *Sfântul Apostol Andrei* 1 (2012): 156–170.
344. Vermeylen, Jacques. „L'émergence et les racines de l'apocalyptique.” *Revue de Théologie et de Philosophie* 129, nr. 4 (1997): 321–340.
345. Vidro, Nadia. „Non-Rabbanite Jewish Calendars in the Works of Jacob al-Qirqisānī and Saadia Gaon.” *Aleph* 21, nr. 1 (2021): 149–87.
346. Vild, Pr. Drd. Marian. „Plinirea vremii și sfârșitul veacurilor în concepția biblică vechitestamentară.” *Revista Teologică* 1 (2007): 106–122.
347. Waters, Benjamin Victor. „The Two Eschatological Perspectives of the Book of Daniel.” *Scandinavian Journal of the Old Testament* 30, nr. 1 (2016): 91–111.
348. Zink, James K. „Impatient Job: An Interpretation of Job 19:25–27.” *Journal of Biblical Literature* 84, nr. 2 (1965): 147–152.

VI. Resurse web:

349. Bahya ben Asher. *Torah Commentary (Numbers 24:14)*. Tradus de Eliyahu Munk. https://www.sefaria.org/Rabbeinu_Bahya%2C_Bamidbar.24.14.1-2?lang=en. Accesat la 20. 03. 2021.
350. Bahya ben Asher. *Torah Commentary (Deuteronomy 31:29)*. Tradus de Eliyahu Munk. https://www.sefaria.org/Rabbeinu_Bahya%2C_Devarim.31.29.1?lang=bi. Accesat la 22. 03. 2021.

351. Buonaguida, Pacino di. „The Tree of Life.” În *Galleria Accademia Firenze*. <https://www.galleriaaccademiafirenze.it/en/artworks/albero-della-vita-pacino-buonaguida/>. Accesat la 20. 09. 2022.
352. Hollis, Mary, și Lauren Simpson. „The Tree of Life.” În *The Speculum Theologiae in Beinecke MS 416*. <https://brbl-archive.library.yale.edu/exhibitions/speculum/1v-tree-of-life.html>. Accesat la 20. 09. 2021.
353. Jacob ben Asher. *Tur HaAroch (Numbers 24:14)*. Tradus de Eliyahu Munk. https://www.sefaria.org/Tur_HaAroch%2C_Numbers.24.14.1?lang=en. Accesat la 20. 03. 2021.
354. Mihăilă, Alexandru. „Sunt interzise în Scriptură pomenile pentru cei morți?” În *Chestiuni biblice*. <https://almihaila.wordpress.com/2020/11/15/sunt-interzise-in-scriptura-pomenile-pentru-cei-morti/>. Accesat la 04. 01. 2023.
355. Parker, Robert. „Aion.” În *Oxford Classical Dictionary*. Publicat la 7 martie 2016. <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-227>. Accesat la 10. 11. 2021.
356. *Pentateuch with Rashi's Commentary*. Tradus de M. Rosenbaum și A. M. Silbermann. https://www.sefaria.org/Rashi_on_Genesis.49.3.1?lang=bi&with=all&lang2=en. Accesat la 20. 02. 2021.
357. „Priestly Benediction on Amulets.” *The Israel Museum – Jerusalem*. <https://www.imj.org.il/en/collections/198069>. Accesat la 20. 08. 2021.
358. Ramban (Nachmanides). „Commentary on the Torah (Genesis 49:1).” https://www.sefaria.org/Ramban_on_Genesis.49.1.1?lang=bi. Accesat la 21. 02. 2021.
359. Ramban. *Commentary on the Torah (Numbers 24:14)*. https://www.sefaria.org/Ramban_on_Numbers.24.14?lang=bi. Accesat la 21. 03. 2021.
360. Ramban. *Commentary on the Torah (Numbers 24:17)*. https://www.sefaria.org/Ramban_on_Numbers.24.17?lang=bi. Accesat la 17. 07. 2022.
361. Sforno, Jacob. *Commentary on the Torah (Numbers 24:14)*. https://www.sefaria.org/Sforno_on_Numbers.24.14.2?lang=bi&with=all&lang2=en. Accesat la 12. 02. 2021.
362. Sforno, Jacob. *Commentary on the Torah (Deuteronomy 31:29)*. https://www.sefaria.org/Sforno_on_Deuteronomy.31.29.1. Accesat la 22. 03. 2021.
363. „The Great Isaiah Scroll (col. II: 7–8).” *The Israel Museum*. <http://dss.collections.imj.org.il/isaiah?id=1%3A1&fbclid=IwAR0yfpAGzo3SP6sMk3kzoIYSZrDI7G9gy3hYuh3MQdGLMpkeBfsSK6GCjz4#2:2>. Accesat la 18. 05. 2021.
364. „The William Davidson Talmud (Pesachim 56a:7).” <https://www.sefaria.org/Pesachim.56a.7?lang=en&with=all&lang2=en>. Accesat la 20. 02. 2021.